

Fərid Şakir oğlu VƏLİYEV
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
E-mail: ferid.veliyev.89@mail.ru

HEYVANDARLIQ MƏHSULLARI İSTEHSALININ İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İMKANLARI

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - heyvandarlıq məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində mövcud potensialı müəyyən etmək, bu istiqamətdə təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın metodu – tədqiqat zamanı təhlil və qruplaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri – araşdırmalar nəticəsində heyvandarlıqda mövcud olan problemlər aşkara çıxarılmış, onların həlli yolları müəyyən edilmiş, iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi ilə bağlı imkanlar şərh edilmişdir.

Açar sözlər: *iqtisadi səmərə, istehsal, tələb, təklif, keyfiyyət.*

UOT: 637.05

JEL: Q18

Giriş

Heyvandarlıq gündəlik əmək tələb edən, kənd təsərrüfatında çalışanların məşğulluğunun davamlığını təmin edən, bütün istehsal dövrü ərzində məhsulların satışından pul vəsaitlərinin daxil olmasına imkan verən və əhalinin ərzaq məhsullarına tələbatının ödənilməsində bilavasitə iştirak edən ən mühüm kənd təsərrüfatı sahələrindəndir. İqtisadi proseslərdəki dəyişikliklər, müasir istehsal şəraiti, iqtisadi amillər və müxtəlif istiqamətli inkişaf meyilləri heyvandarlıq məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsini, bu sahədə mövcud ehtiyatların aşkara çıxarılmasını zəruri edir [2, s.77]. İstehsal həcminin və adambaşına ərzaqla təmin olunmanın elmi əsaslandırılmış rəşional normaları ilə müqayisəsi göstərir ki, hələ də bəzi heyvandarlıq məhsullarının istehsal səviyyəsi tam şəkildə daxili tələbatı ödəmir. Üstəlik, ət və ət məhsullarının ümumi ehtiyatlarında istehsalın payının əhəmiyyətli dərəcədə artması müşahidə olunsa da, bu növ məhsulun adambaşına hesablanmış orta istehlakı qiymətlərin yüksək səviyyəsi baxımından əhalinin bütün təbəqələri üçün, xüsusilə alıcılıq qabiliyyəti aşağı olan istehlakçılar üçün əlçatan deyil. Ona görə də, bu məsələlərin kompleks araşdırılması zərurəti özünü əhəmiyyətli şəkildə büruzə verir.

Materiallar və müzakirələr

Araşdırmalar göstərir ki, heyvandarlıq sahələrinin inkişaf tendensiyaları onun struktur dəyişikliklərindən asılı olaraq iqtisadi səmərəliliyini şərtləndirir. Bu baxımdan daxili istehsalın idxal olunan məhsulların rəqabətindən qorunması üçün effektiv tədbirlərin həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Kənd təsərrüfatında heyvandarlıq sahəsi üzrə məhsuldarlığa, qiymətlərin formalaşmasına, maliyyə nəticələrinə və gəlirlilik səviyyəsinə müxtəlif amillər təsir göstərdiyindən ilk növbədə istehsal xərclərinin tərkibinə və strukturuna nəzər yetirilməsi vacib məsələlərdən hesab edilir. Kənd təsərrüfatının inkişafı konsepsiyasının həyata keçirilməsi çərçivəsində heyvandarlığın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi istiqamətləri də prioritetlərdən hesab edilir.

Məlumdur ki, kənd təsərrüfatında bəzi istehsal sahələri, xüsusilə heyvandarlığın əsas istiqamətləri tam texnoloji dövrə malikdir. Bu, istehsal və emaldan hazır məhsulun satışına qədər olan müddəti əhatə etməklə, istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasına imkan verir. Ona görə də, yeni istehsal münasibətlərinin formalaşdırılmasında innovativ texnologiyaların istifadəsinin genişləndirilməsi başlıca prioritet kimi özünü göstərir [3, s.62]. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, heyvandarlıq bitkiçilikdən fərqli olaraq aşağı rentabelliyə malikdir. Aydın ki, heyvandarlıq əhəmiyyətli

investisiyalar tələb edir və istehsal dövrü uzun olduğuna görə sərmayəni tez bir zamanda geri qaytarmaq mümkün deyil. Eyni zamanda, seleksiya işləri, texnoloji proseslərin davamlı təkmilləşdirilməsi və onların vaxtında həyata keçirilməsi, yem rasionunun əsaslandırılmış şəkildə hazırlanması hesabına heyvandarlığın inkişafı aqrar siyasətin də tərkib hissəsi kimi özünü göstərir. Məlumdur ki, istənilən sahənin iqtisadi strategiyası istehsal potensialından nə dərəcədə səmərəli istifadə olunmasından ası-

lıdır, eləcə də, onun bərpası və modernləşdirilməsi də ərzaq problemini həll edir. Təbii ki, qeyd olunanlar özünü istehsalın səviyyəsində və strukturunda büruzə verir.

Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun strukturuna nəzər saldıqda məlum olur ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrində heyvandarlıq məhsullarının xüsusi çəkisi 9%-11,4% aralığında dəyişmişdir. Fərdi sahibkar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları üzrə isə heyvandarlıq daha yüksək paya malik olmuşdur – 88,6%-91% [cədvəl 1].

Cədvəl 1

Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun strukturu, faktiki qiymətlərlə, yekuna görə faizlə [5]

İllər	Cəmi	o cümlədən		Cəmi	o cümlədən	
		bitkiçilik məhsulları	heyvandarlıq məhsulları		bitkiçilik məhsulları	heyvandarlıq məhsulları
Kənd təsərrüfatı müəssisələri				Fərdi sahibkar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları		
2017	9,8	7,9	11,4	90,2	92,1	88,6
2018	9,4	8,2	10,4	90,6	91,8	89,6
2019	9,1	8,6	9,6	90,9	91,4	90,4
2020	9,9	10,9	9,0	90,1	89,1	91,0
2021	9,7	10,4	9,0	90,3	89,6	91,0

Heyvandarlıq məhsulları istehsalının artımı təbii olaraq özünütəminatmə səviyyəsinə ciddi təsir göstərir. Məhsul növləri üzrə göstəricilərin təhlilindən aydın olur ki, yumurta istisna olmaqla digər məhsullarla tələbatı tam şəkildə

ödəmək mümkün olmamışdır. Bütün növ ət və ət məhsulları ilə özünütəminatmə göstəricisi 82,5%-86,4%, süd və süd məhsulları ilə 83,5%-86,7%, balıq və balıq məhsulları ilə 78,2%-83,1% təşkil etmişdir [cədvəl 2].

Cədvəl 2 [5]

Heyvandarlıq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi, faiz

Məhsullar	2017	2018	2019	2020	2021
Bütün növ ət və ət məhsulları	84,7	82,7	82,5	84,5	86,4
mal əti və ət məhsulları	86,3	85,1	86,1	87,4	91,9
qoyun və keçi əti və ət məhsulları	98,0	98,1	97,6	97,3	98,2
donuz əti və ət məhsulları	5,6	5,5	5,3	4,7	4,8
quş əti və ət məhsulları	79,7	75,9	74,6	79,0	79,6
Süd və süd məhsulları	86,1	86,7	86,3	83,5	84,8
Yumurta	100,5	101,5	101,8	100,0	99,1
Balıq və balıq məhsulları	81,2	83,1	82,2	81,7	78,2

Qeyd etmək lazımdır ki, heyvandarlıq məhsulları istehlakının artması və özünütəminatmə səviyyəsinin yüksəlməsi əmtəələrin bölgüsü zəncirində effektivliyin təmin olunması ilə bilavasitə əlaqəlidir. Belə ki, bir tərəfdən yerli istehsalın stimullaşdırılması, digər tərəfdən daxili bazarın qorunması müsbət tendensiyaları şərtləndirən əsas amillər sırasındadır. Bunlar,

nəticə etibarilə heyvandarlıq məhsulları istehsalının genişlənməsinə imkan yaradır, ticarət şəbəkəsində istehlakçıların tələbatını əhəmiyyətli dərəcədə artırır ki, bu da daxili bazarın inkişafında mühüm rol oynayır. Heyvandarlığın inkişafında müəyyən qeyri-mütənasibliklərə də rast gəlinir. Belə ki, ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı heyvanlarının yetişdirilməsinin iqtisadi və bio-

loji xüsusiyyətlərində fərqliliklər, heyvandarlıq məhsullarının istehsalı üçün təbii-iqlim şəraiti, istehsal və bazar infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi, istehsalın kapital tutumu və s. bu sahənin inkişafına ciddi təsir göstərir. Qeyd edilən məsələlər həmçinin, istehsal potensialından istifadənin səmərəliliyini, ayrı-ayrı sahələrin gəlirinin səviyyəsini və investisiya cəlbediciliyini şərtləndirir. Bu, o deməkdir ki, adı çəkilən amillər əsasən heyvandarlıq məhsulları bazarının strukturunu və rəqabət mühitinin səviyyəsini formalaşdırır, istehlakçı üçün heyvan mənşəli məhsullara tələbatın həcmi müəyyən edir və nəhayət, özünü-təminatmə imkanlarını formalaşdırır.

Özünü-təminatmə səviyyəsinin yüksəlməsi təbii olaraq istehsalın iqtisadi səmərəliliyi ilə birbaşa bağlıdır. Bu baxımdan səmərəliliyi yüksəltmək üçün aşağıdakı tədbirləri məqsəduyğun hesab etmək olar: məhsuldarlığın yüksəldilməsi; məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması; onların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması; istehsal edilmiş və satılmış məhsulların maya dəyərini aşağı salınması və s. Material ehtiyatlarının çatışmazlığı şəraitində aşağıdakıları təmin edən resursa qənaət edən texnologiyalardan istifadə etmək də əsas tədbirlərdən hesab oluna bilər: texnoloji əməliyyatların birləşməsi; heyvanların xəstəliklərdən qorunması üçün inteqrasiya olunmuş sistemlərin tətbiqi; gənc heyvanların yetişdirilməsi və kökəldilməsi üçün intensiv texnologiyalardan istifadə edilməsi; heyvandarlıqda əmək proseslərinin rasionallıq təşkili və s.

Ümumiyyətlə, heyvandarlıq məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi müxtəlif göstəricilər üzrə aparılır: ümumi məhsulun dəyəri, ümumi gəlirin məbləği, hər nəfərə düşən mənfəət, əsas istehsal fondları, istehsal olunan məhsullara çəkilən xərclər, istehsal olunan və satılan heyvandarlıq məhsullarının rentabellik səviyyəsi və s. Heyvandarlıq məhsullarının ayrı-ayrı növləri üzrə istehsalın müqayisəli iqtisadi qiymətləndirilməsi onun ən səmərəli növlərini müəyyən etmək məqsədi ilə həyata keçirilir: kənd təsərrüfatı heyvanlarının məhsuldarlığı; bir işçiyə düşən natural və dəyər ifadəsində ümumi məhsul, əmək məhsuldarlığı, istehsal xərcləri, 1 sentner məhsulun satış qiyməti, 1 sentner məhsula düşən mənfəətin məbləği; istehsalın

gəlirlilik səviyyəsi və s. Beləliklə, heyvandarlıq məhsullarının iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və müqayisəsi onlardan ən effektivinin seçilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman reallaşdırılan tədbirlərin iqtisadi səmərəliliyinin müəyyən edilməsi metodologiyası, iqtisadi mənfəətin bu tədbirlərə çəkilən xərclərin müqayisəsinə əsaslanır. Əslində, zərər məhsuldarlığın və məhsulun keyfiyyətinin aşağı düşməsindən yaranan itkilərdən ibarətdir. Bilavasitə itkilərə karantin tətbiq edilməsi, heyvanların yetişdirilməsi, xərclərinin artması və s. ilə əlaqədar olaraq, dolayısı itkilər əlavə edilir.

İstehsalın iqtisadi səmərəliliyini yüksəltmək üçün bir çox hallarda istehsalçılar köməkçi sənaye istehsalını inkişaf etdirməyə çalışırlar. Hazırda aqrar sahədə emal məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məsələləri nisbətən kölgədə qalmışdır. Bu baxımdan, kənd təsərrüfatında qeyd edilən istiqamətdə istehsal aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir: məhdud emal həcmi, məhsulları daha təbii və əhali üçün təhlükəsiz edən bahalı resurslar, konservantlar almaq imkanlarının zəif olması; hazır məhsulların aşağı differensasiya dərəcəsi, hazır məhsulla iri pərakəndə satış şəbəkələrinə daxil olmaq imkanlarının aşağı səviyyəsi və s. Qeyd edilənləri nəzərə alsaq, müasir şəraitdə heyvandarlıq məhsullarının istehsalı və satışında geniş təkrar istehsal əsaslanan iqtisadi səmərəliliyin tədqiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Heyvandarlıq məhsulları istehsalının artırılması, keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasının və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin səmərəli yollarından biri mövcud obyektlərin müasirləşdirilməsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır. Modernləşdirilmiş müəssisələrdə iş rejimlərinə avtomatlaşdırılmış idarə olunan aqreqatların tətbiqi, o cümlədən balanslaşdırılmış rasionların hazırlanması və onların normalaşdırılması, mikroiklim parametrlərinin tənzimlənməsi üçün innovativ texnologiyaların tətbiqi məhsuldarlığın artırılmasına, xərclərin azaldılmasına, istehsal həcmi artmasına kömək edir. Modernləşməni həyata keçirərkən, istehsal potensialından istifadəyə xüsusi diqqət yetirmək vacibdir. Bu, istehsalın həcmi artırılması, keyfiyyətin və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, bu əsasda idxalın əvəz-

lənməsi, eləcə də ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün zəruri şərtlərdəndir.

Qeyd edilənlərdən məlum olur ki, heyvandarlıqda qabaqcıl texnika və texnologiyaların tətbiqi, modernləşdirmənin uğurla həyata keçirilməsi və heyvandarlıq istehsalının səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların fəaliyyəti üçün iqtisadi şəraitin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi labüddür. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların səmərəli fəaliyyəti üçün iqtisadi şəraitin yaradılması aşağıdakılara yönəldilməlidir: zəruri istehsal xərclərinin ödənilməsinə şərait yaradan və geniş təkrar istehsal üçün rentabellik əldə etməyə imkan verən təminatlı qiymətlər sisteminin tətbiqi; güzəştli maliyyələşdirmənin tətbiqi, kredit resurslarının və istehsal olunan məhsulların keyfiyyəti nəzərə alınmaqla subsidiyaların artırılması; kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün istehlak olunan resurslara - elektrik enerjisinə, yanacağa, tikinti materiallarına, baytarlıq preparatlarına qiymət limitlərinin müəyyən edilməsi; sosial, tibbi və təhsil proqramlarının həyata keçirilməsi, yol tikintisi, kənd yerlərinin abadlaşdırılması və s.

Araşdırmalara əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi sistemində məhsulların satışı üçün kanalların seçilməsinə xüsusi yer verilməlidir. Bazar şəraitində müəssisələrin kənd təsərrüfatı məhsullarını ən səmərəli sahələrdə satmaq imkanları genişlənmişdir ki, bu da öz növbəsində təsərrüfat fəaliyyətindən əlavə gəlir əldə etməyə kömək edir, eyni zamanda, ölkənin inkişafına və kənd təsərrüfatı məhsulları ilə etibarlı təminatına imkanlar açır. Yüksək məhsuldar əməyin motivasiyası da mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da əsasən onun ödənilməsi səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Ona görə də, əməyin ödənilməsinin və stimullaşdırılmasının təşkilini daim təkmilləşdirmək tələb olunur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində nəinki minimum əmək və kapital məsrəfləri ilə məhsul istehsal etmək, həm də onları uğurla satmaq vacibdir. Ona görə də, prioritet istiqamət emal və ticarət müəssisələri ilə inteqrasiya, marketing xidmətinin təşkilidir. Məlumdur ki, kənd təsərrüfatı əsas istehsal amilləri, torpaq və əmək vəsaitləri ilə kifayət qədər təmin olunmuşdur. Bu baxımdan istehsal

potensialından daha dolğun və rəşional istifadəni təmin etmək zərurəti yaranır. Bu isə mövcud ehtiyatlardan səmərəli şəkildə istifadə etməklə heyvandarlığın əsas sahələrində mənfəət əldə etməyin mümkünliyünü təsdiq edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi – tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir: heyvandarlıqda məhsuldarlığa təsir edən amillərin innovativ üsullarla əlaqəsi müəyyən edilmişdir; istehsalın optimallaşdırılması ilə bağlı imkanlar aşkara çıxarılmışdır; istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə təsir edən amillər arasında əlaqə müəyyən edilməklə sistemləşdirilmişdir; istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi ehtiyatları aşkara çıxarılmışdır.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – tədqiqatın nəticələrindən heyvandarlığın inkişafı ilə bağlı tədbirlər kompleksinin müəyyən edilməsində, iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi problemlərinin həllində və bu istiqamətdə inkişaf strategiyasının hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın iqtisadi səmərəsi – əldə edilmiş nəticələr heyvandarlıq məhsulları istehsalı ilə özünütəminatmə potensialının müəyyənləşdirilməsinə, bazarın yerli məhsullarla təminatının yaxşılaşdırılmasına, iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsinə təsir edə bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. “Azərbaycan Respublikasında heyvandarlığın maddi-texniki təchizatının yaxşılaşdırılması ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 21 avqust 2015-ci il.
2. Тихомиров А.И. “Экономическая эффективность развития подотраслей животноводства “ Экономика сельского хозяйства России. 2018. № 1. С. 76-84.
3. Нечаев В.И. Направления научно-технического прогресса в животноводстве / В.И.Нечаев, Е.И. Артемова, И.А. Бурса, А.К.Кочиева / Монография. Краснодар: КубГАУ. - 2011. - 218 с.
4. Полянский С.Я. “Особенности формирования эффективной системы управления сельским хозяйством в современных условиях: макро- и микроэкономические аспекты”. В сборнике: научные труды московских

кого университета имени С.Ю. Витте. М.
2013. - С. 220-229.

5. www.stat.gov.az

Фарид Шакир оглу ВЕЛИЕВ
Азербайджанский Государственный Аграрный Университет
E-mail: ferid.veliyev.89@mail.ru

ВОЗМОЖНОСТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ ЖИВОТНОВОДСТВА

Резюме

Цель исследования- определить имеющийся потенциал в направлении повышения экономической эффективности животноводческого производства и подготовить предложения в этом направлении. Метод исследования – в ходе исследования использовались методы анализа и группировки.

Результаты исследования - в результате исследования выявлены существующие проблемы в животноводстве, определены пути их решения, а также осмыслены возможности, связанные с повышением экономической эффективности.

Ключевые слова: *экономическая эффективность, производство, спрос, предложение, качество.*

Farid Shakir oghlu VALIYEV
Azerbaijan State Agrarian University
E-mail: ferid.veliyev.89@mail.ru

POSSIBILITIES OF IMPROVING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF LIVESTOCK PRODUCTS PRODUCTION

Summary

The purpose of the research is to determine the existing potential in the direction of increasing the economic efficiency of livestock production, and to prepare proposals in this direction.

Research method - analysis and grouping methods were used during the research.

The results of the research - as a result of the research, the existing problems in animal husbandry were revealed, the ways to solve them were determined, and the opportunities related to increasing the economic efficiency were interpreted.

Keywords: *economic efficiency, production, demand, supply, quality.*